

УДК 130.123.4:316.74

Р. А. Калюжний, В. М. Вовк

Доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри управління в ОВС Національної академії внутрішніх справ;

Докторант кафедри філософії права та юридичної логіки НАВС, кандидат філософських наук, доцент

ПРАВО, МОРАЛЬ І РЕЛІГІЯ ЯК СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ

Стаття присвячена дослідженню онтолого-генетичної схожості права, релігії і моралі, які є найважливішими регулятивними механізмами соціуму. Проаналізовані такі особливості соціальних регулятивних механізмів як нормативність, їх предметні форми існування, історичність і контроль.

Ключові слова: «право», «мораль», «релігія», «соціальні регулятивні механізми», «свобода внутрішня і зовнішня».

Статья посвящена исследованию онтолого-генетического сходства права, религии и морали, которые являются важнейшими регулятивными механизмами социума. Проанализированы такие особенности социальных регулятивных механизмов как нормативность, их предметные формы существования, историчность и контроль.

Ключевые слова: «право», «мораль», «религия», «социальные регулятивные механизмы», «свобода внутренняя и внешняя».

The article is dedicated to the study of ontological-genetic similarity of law, religion and morality, which are very important social regulating mechanisms. Some

regularities of social regulating mechanisms as standard norms, their object forms, historicity and control were analyzed.

Key words: «law», «morality», «religion», «social regulating mechanisms», «inner and outer freedom».

Здавалося б скільки можна писати про особливості суспільних регулятивних механізмів. Сьогодні цими проблемами на вітчизняних наукових конференціях займаються Т.Аболіна, В.Бачинін, В.Малахов, Г.Петрова. Але стосовно функціональних особливостей цих механізмів з точки зору їх сутності і відмінностей це питання все ще залишається відкритим. Тому метою цієї статті є означення спільних та відмінних рис права, моралі і релігії.

Право, мораль і релігія сьогодні є найдієвішими регулятивними механізмами. Попри значні видові відмінності вони зберігають певну частину схожих моментів. І право, і мораль, і релігія за своїм статусом належать до видатних духовно-культурних досягнень людства, в яких повною мірою реалізуються ціннісно-ідеологічні настанови соціуму та споконвічні закони збалансованого та врівноваженого суспільного життя. Право, релігія і мораль представляють собою цілий пласт духовної культури людства, а тому вони багатогранні і неоднозначні: вони включені в різні сфери людської діяльності, а відтак вивчаються різними науками. Саме тому впродовж тривалого часу наукове співтовариство прагнуло відособити, в теоретичному аспекті, їх одне від одного, досліджуючи кожний механізм окремо, відірвано від інших. Можливо, це можна пояснити прагненням людини, а особливо середньовічної, до «повсюдного виявлення ціннісних, нормативних і смислових зв'язків», що призводило до спроби представити світ у вигляді диференційованих його елементів, що «перешкоджало сприйняттю реальності як єдиної системи і регулярно ставило західну філософську, художню, моральну, правову свідомість в ситуацію вимушеного вибору» [1, 75]. Більше того, не

рідко у науковій літературі спостерігалось їх протиставлення (зокрема це характерно для марксистської суспільної думки, в межах якої релігія проголошувалася злом).

На нашу думку, право, релігія і мораль є однопорядковими явищами, тісно взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Особливо актуальним та дослідження стає і умовах сьогоденної світоглядної ситуації. Мова іде про світоглядну кризу, характерну для європейської культури, яка виражається в кризі позитивного права, як панівної форми правової регуляції міжіндивідуальних відносин, та нагальної потреби його «олюднення». Процес «о-люднення» сучасного права – це, насамперед його максимальне зближення з моральними цінностями і дієвість на рівні переконань, а також «реанімація» трансцендентальних цінностей (релігійний момент) як безумовних ідеальних наративів права. Звичайно, що в різні культурно-історичні епохи спостерігаємо різні взаємовідношення між правом, релігією та моральними питаннях їх статусності та ролі в суспільній свідомості. Осмислення цих взаємовідношень знайшли відображення у працях класиків марксистської філософії: П.Сорокіна, З.Фрейда та ін.

Що стосується значення права і моралі як основних соціальних регулятивів, то їх природа достатньо висвітлена у науковій літературі. Стосовно ж релігії, то, не дивлячись на те, що вона є однією із найдревніших складних форм впливу на поведінку людини і суспільства, в цілому її роль у системі соціального регулювання досліджена не повною мірою. Зокрема В.Клочков в своїй праці «Релігія, держава і право» справедливо вказує на відсутність глибокого аналізу регулятивної функції релігії і недооцінку її нормативного аспекту [2, 5-17].

Спробуємо виділити основні риси «схожості» права, моралі і релігії. Насамперед, слід вказати на ту обставину, що право, мораль і релігія можуть сформуватися лише на такій стадії розвитку людства, коли є наявною людська

особистість як спосіб буттєвості людини в світі. Тобто в хронологічно-історичному відношенні можна говорити про час розпаду міфології як соціальної форми світогляду та регулятивного соціального механізму. На нашу думку, поява чинних і сьогодні регулятивних механізмів стала можливою внаслідок неспроможності міфології виконувати свої безпосередні функції в зв'язку з появою нової форми людини – особистості. Як ми пам'ятаємо, особистість – це не просто особа, це такий якісний показник розвитку особи, який включає її унікальність, неповторність і прояви її суверенності. Людина-особистість вільна, оскільки вона здатна не лише приймати рішення, але і готова нести відповідальність за свій вибір.

Специфічність права, релігії і моралі проявляється і у їх одноправленості. Зусилля всіх цих регулятивних механізмів направлені на особистість. Саме в силу того, що особистість є багатогранним та неоднозначним явищем, кожен із них обирає свою власну сферу регуляції цієї особистості, виступаючи при цьому своєю значимістю та однопорядковістю з собі подібними механізмами. Релігія опікується думками та помислами особистості, намагаючись їх контролювати; мораль прагне урівноважити сферу помислів і вчинків кожної особистості, а праву залишається лише область вчинків цієї особистості – немає дії, немає і права. Саме дана обставина дозволила виходячи говорити про уможливленням правом аморальної особистості.

А тому право, релігія і мораль є способом виявлення свободи особистості. Вони виступають у відношенні кожного конкретного «Я» об'єктивною владою, якій можна підкорятися, сприймати її як належне або протестувати. Саме в цьому виявляється у існуванні конформістської та девіантної поведінки окремих осіб (з точки зору релігії, девіанти постають у образах єретиків, атеїстів та атеїстів). Але у будь-якому виборі завжди проявляється свобода особистості. Звичайно, що свобода в якості приймати рішення і діяти має різні відтінки. Найбільш відомою концепцією саме такого підходу до

проблеми свободи особистості є філософська концепція І.Канта. Відомо, що Кант першим вперше пов'язав поняття природи людини з поняттями свободи, свавілля. Практичний розум є, у його розумінні, свободою, допомогою якої людина здатна формувати саму себе, а отже, право як форма практичного розуму є полем творчості для людини. Визнавши існування двох автономних світів – феноменального та ноуменального – Кант визнає свободу існування у феноменальному світі як свободи внутрішньої – моральності та свободи зовнішньої – право. Тому право, в розумінні Канта, має справу зовнішніми умовами людського життя, оскільки право має справу лише з вчинками, які пов'язані з примусом. Однак, Кант розглядає право як ядро практичного життя, а отже, воно повинне містити в собі принципи практичного розуму. Таким чином, право підпадає під розгляд у руслі практичної філософії, де центральним поняттям якої є свобода. В такому контексті свобода розуміється двоєко: вона є основою індивідуальної моральності і разом з тим – вона головна мета суспільного життя. Але оскільки індивідуальна свобода не може існувати, не перетворюючись у свавілля, то перешкодою для цього є загальна воля свободи. Загальна воля є основною умовою створення та функціонування правових відносин, але головне призначення якої – санкціонування здійснення індивідуальної свободи в межах незнищення свободи інших.

Правові, релігійні та моральні настанови доносяться до адресата у вигляді норм як типових правил поведінки. Правові, релігійні та моральні норми – особливими видами соціальних норм, в яких формуються бажані та очікувані моделі поведінки людей, які зазвичай носять ситуативний характер. Вони презентуються у вигляді побажання/заборони. Взагалі нормативність є найпершим і найголовнішим моментом функціонування соціальної системи. Оскільки культура виражає специфічний спосіб людської діяльності, вона зумовлює і нормативність усіх соціокультурних феноменів, оскільки вона

Відзначення від культури: «наука, право, мораль, мистецтво – прекрасні і
має емананції життя» [3, 35].

Культура здатна завдавати певного «ритму», координації дій індивідів, які
к формують соціальне ціле, а нормативність культури в соціальному житті
на здійснюється в явищі інституалізації відносин і поведінки. Окрім функції
знак символічної індивіда у світі неосяжного, культура вербалізує і раціоналізує
мислення екзистенцію. Різноманітні соціальні структури тонко користуються
прагненням бажанням свідомості розрізнати, диференціювати, замінювати
знак символічності знаком, символом і бачити її через їхню призму. Сприйняття і
знак символічності, емоції та ідеї людей постають у двоїстій формі: в оформленій
індивідуальною ясній і точній, але безособовій, і в неясній, нескінченно
особистісній формі людського – внутрішнього «Я», яке постійно перебуває в
міжособистісній становлення і самореалізації. Ця друга форма не піддається
раціоналізації і нормуванню, бо є оригінальним і неповторним утворенням,
має тенденцію шаблонізування якого призводить до відчуження від людини
особистісного її світосприйняття і світорозуміння.

Спільним для правових, релігійних та моральних норм є те, що вони:

- право, мораль і релігія як регулятивні механізми міжіндивідної взаємодії засновуються на свободі волі особистості, на наданні індивіду можливості вибору відповідної до його світогляду норми поведінки;
- є історично фундаментальними загальнолюдськими цінностями, і, одночасно, вони є своєрідними оціночними категоріями у відношенні окремої особистості і суспільства в цілому;
- є масштабом поведінки людей;
- не стосуються окремого індивіда, а поширюються на всіх членів спільноти (від секти до населення держави), тобто вони безадресні;
- є анонімними, тобто вони є результатом життєдіяльності певної спільноти та узагальненням типових правил поведінки;

- такі норми містять високий ступінь належного, оскільки кожна норма насамперед, описом бажаної поведінки;
- вирізняються високим ступенем імперативності. Цілком можна погодитися з В.Бачиніним в тому, що у нормі можна вирізнити складову як номос. Під номосом розуміється «імперативний повелівальний зміст... який повідомляє нормі значний енергетичний потенціал...». ... «за номосом стоїть конкретне правило практичної поведінки, стійкий стереотип конструктивного рішення множини суперечливих і часто двозначних життєвих ситуацій. Номос забороняє одні моделі соціальної поведінки і приписує інші» [1, 135].

До моментів, які дозволяють розрізняти норми трьох регулятивних механізмів слід віднести: по-перше, ступінь жорсткості вимог, заявлених нормою – найжорсткішими є релігійні норми (канони), а самими ліберальними – моральні; по-друге, норми по-різному задають варіанти дій для адресата – найбільший вибір у моральних норм, найменший – у релігійних; по-третьє, моральні і релігійні норми існують і функціонують в усній формі, тоді як існування правових норм часто пов'язане з їх письмовою фіксацією.

Організація норм та їх поєднання в систему має свої особливості кожного регулятивного інституту. Мораль, єдина із вказаних інститутів, має незамкнену кількість норм, яка поповнюється за рахунок ускладнення життєдіяльності суспільства, а отже за рахунок виникнення нових соціальних зв'язків та відносин. Право і релігія представляють собою замкнену систему норм. Замкненість права і релігії характеризують їх як консервативні соціальні регулятивні системи, зміни в яких відбуваються повільно. Дану обставину можна пояснити тим, що і право, і релігія виконують своєрідну функцію стабілізації соціального життя, а тому постають у вигляді критерію безумовного орієнтури тощо.

З своєю предметною формою існування право, мораль і релігія є соціальними інститутами деонтологічного типу. Як соціальні інститути право, мораль і релігія є результатом взаємодії людей, це стандартизовані способи організації життя, які є основними організаційними елементами у просторово-часовому бутті соціальної системи. Виникнення соціальних інститутів пов'язане з процесом само ідентифікації особистості, розподілом функцій і розвитком товарного виробництва. Взаємозалежність індивідів, їхня необхідна потреба одного в іншому носить абсолютно-безособовий, анонімний, безособовий характер. Однак, існування безособових, неперсоніфікованих інститутів породжує проблему гарантій дотримання інтересів окремої людини: індивід повинен бути впевненим, що він надає іншим щось, що має цінність у певних умовах, що він може одержати натомість відповідний еквівалент. Індивід гарантує (в ідеалі) індивіду те, що він, витративши певні зусилля на виробництво речі або духовного продукту, може розраховувати або має право на задоволення своїх потреб та інтересів, які забезпечуються тоді колективними зусиллями інших членів суспільства. Узгодженість зусиль індивідів на рівні суспільства досягається завдяки наявності загальних правил організації. Стосовно ж типу соціального інституту як деонтологічного, то право, мораль і релігія належать до найрозвинутішого виду соціальних інститутів, які виникають в цивілізованій період існування людства, а їх виникнення можливі тільки тоді, коли особистісне усвідомлення людиною себе в соціумі має достатній кількісний матеріал. Цей процес супроводжувався індивідуальним усвідомленням своєї індивідуальної значимості в суспільстві, а це, в свою чергу, породжувало протиріччя між індивідуальним, корпоративним інтересом індивіду і суспільно-значимим інтересом. Згодом таке протиріччя породжує феномен інтересу індивіду як необхідності збереження своєї загальнозначимості через поступовий внесок індивідуальними інтересами на користь суспільним.

Право, мораль і релігія як соціальні інститути як соціальні інститути найбільш викристалізуваною формою детермінації особистості. Основною змістовною особливістю цих інститутів є те, що вони відзначаються високим ступенем належного. Належне притаманне всім інститутам тією чи іншою мірою, але як нормативна організованість воно стає провідною детермінантою діяльності людей при достатньо високому ступені розвитку соціуму. Тільки багато видів діяльності і суспільних відносин потребують подібного роду інститутів для більш жорсткого закріплення цих відносин і стабільності їх відтворення, тобто, право, мораль і релігія мають дисперсійний характер.

Право, мораль і релігія як інститути характеризуються такими поняттями як історичність і контроль [4, 92-93]: вони створюються в ході історії і можуть бути створеними одномоментно, мають свою власну історію, одночасно є її продуктом. Розуміння права, моралі і релігії як соціокультурних феноменів неможливо без усвідомлення і дослідження їх історичного процесу становлення. Оскільки історичні форми інституалізації різноманітні, виникає питання про те, яким же чином об'єктивується інституційний характер людське творіння втрачає ознаки людини. Людина може забути про своє авторство внаслідок того, що процес творення не може бути виконаний з початку і до кінця одним поколінням, а тому можливе відчуття втрати зв'язку між людиною-творцем і творінням. Тому стає можливим сприйняти соціальний світ як світ дегуманізованого, як чужої фактичності, яка людині не підвладна. Сучасна історична наука про право, релігієзнавство та етика прагнуть подати в об'єктивній формі етапи та історичні форми розвитку права, релігії і моралі, прагнучи з'ясувати основні закономірності їх формування в процесі розвитку. Але неможливо віднайти найперші, зародкові форми регулятивних механізмів, принаймні точно вказати на часові межі, в яких вперше прослідковується моральне, правове чи релігійне начало.

- Сенцов В.А. Морально-правовая философия. – Харьков: Консум, 2000. – 228 с.
- Спенсер В.В. Религия, государство и право. – М.: Мысль, 1976. – 287 с.
- Спенсер и Гассет Х. Тема нашего времени // Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – 408 с.
- Бертран П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания: Пер. с англ. – М.: Медиум, 1995. – 333 с.